

Зоя Афанасьєва,
мол. наук. співроб. НБУВ

РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК КАБІНЕТІВ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ (1906–1920) ТА ЇХ РІЛЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЗНАНЬ

Стаття висвітлює історію організації бібліотечних фондів фундаментальної книгозбірні Київського комерційного інституту (ККІ), бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (фахових кабінетів) та роль бібліотек у розповсюдженні наукових торговельно-економічних знань.

Ключові слова: бібліотека, бібліотеки навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), Київський комерційний інститут (ККІ), книжкові фонди, навчальний процес, розповсюдження фахових знань.

Історія бібліотек вищих навчальних закладів тісно пов'язана з розвитком освіти. Вона відображає рівень підготовки фахівців, розвиток бібліотечної справи, участь професорсько-викладацького складу установи в діяльності бібліотеки. Історія бібліотеки невід'ємна від історії вищого навчального закладу, структурною частиною якої вона завжди була.

Нові відомості про історичну роль бібліотек вищих навчальних закладів доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, таким чином більш чітко визначається роль і діяльність цих установ у навчально-інформаційному просторі.

Історико-культурні фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), які є багатою джерельною базою для об'єктивного вивчення історії науки, останнім часом користуються все більшим попитом у сучасних дослідників.

Тривалий час деякі фонди зберігалися у книгосховищах бібліотеки неопрацьованими (які не мають власних каталогів) і залишалися поза увагою дослідників.

Значна частина цих фондів вже досліджена та введена у науковий обіг, але ще чимало книжкових зібрань, сформованих внаслідок цілеспрямованої науково-дослідної роботи фахівців з бібліотечної справи за останні два десятиліття в Україні, залишаються недослідженою ланкою історичної та книгознавчої науки, а тому ще не відомі широкому загалу користувачів.

Тому 2009 року розпочато створення електронно-інформаційної бази на фонди відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВБЗІК)

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
з метою забезпечення сприятливих умов вільного доступу до баз даних, що значно полегшить користування фондами новостворених колекцій, які не були відомі науковій громадськості, і тим самим збільшить кількість споживачів.

У процесі роботи з упорядкування книжкових фондів у ВБЗІК в окрему колекцію на основі провенієнції було виділено бібліотеку Київського комерційного інституту (далі – ККІ). На сьогодні обсяг цієї колекції становить більше 15 тис. од. зб.

Формування колекції та створення науково-довідкового апарата на її фонди у вигляді електронного каталогу, топографічного службового каталогу в традиційній формі, дасть можливість ввести в науковий обіг значну кількість маловідомих видань, що сприятиме більш повному розкриттю сучасних фондів НБУВ.

Заснування у Києві 1906 р. професором Університету Св. Володимира Митрофаном Вікторовичем Довнар-Запольським приватних Вищих комерційних курсів для студентів обох статей, реорганізованих 1908 р. у Комерційний інститут, безумовно відповідало зростаючим потребам як вітчизняної промисловості і торгівлі, так і місцевим запитам адміністративних установ.

Згідно зі Статутом ККІ (1908 р.) вищий навчальний заклад мав бути забезпечений усіма необхідними навчальними посібниками та мати у своїй структурі навчально-допоміжні підрозділи, зокрема бібліотеки загальноосвітньої та фахової літератури відповідно до основних предметів навчання.

Підвищення рівня викладання в Інституті і розвиток різних галузей промисловості і торгівлі на основі наукових досягнень сприяло розвитку його науково-допоміжних підрозділів. Спочатку лише Фундаментальна бібліотека ККІ була центром зосередження цінного книжкового фонду та осередком обслуговування науково-педагогічних потреб професорсько-викладацького складу, а також навчальних потреб студентів. Але з часом почали виникати і розширювати свою діяльність науково-допоміжні підрозділи та їхні бібліотеки. Окрім основної, фундаментальної бібліотеки та студентської бібліотеки навчальних підручників, в Інституті було організовано низку бібліотек у навчально-допоміжних підрозділах – фахових кабінетах, які спочатку були підпорядковані **Музею товарознавства ККІ: Геологічний кабінет**, що був розташований на другому поверсі головного корпусу Інституту, займав площу 8,27 кв. сажень¹ (18,6 кв. м), завідувачем якого був професор Й. Р. Кобецький, а його асистентом –

¹ Сажень = 2.13 м.

П. Ю. Гришинський. У кабінеті, оснащеному різноманітними зразками порід та мінералів, студенти слухали тематичні лекції професорів та виконували домашні завдання, лабораторні роботи [12].

Залізничний кабінет знаходився на першому поверсі Інституту, площею 4,52 кв. саж. (9,6 кв. м), стіни якого були обклеєні шпалерами, підлога паркетна, вікна виходили у двір. У кабінеті стояв письмовий стіл, крісло, віденські стільці, шафа, етажерка з посібниками для практичних занять [2]. Завідувачем кабінету був професор П. Н. Ришков. Кабінет наочно ознайомлював студентів ККІ з необхідними матеріалами, інструментами, приладами, з якими майбутні фахівці могли мати справу під час роботи на залізницях. З цією метою у кабінеті було організовано спеціалізовану бібліотеку, яка комплектувалася різноманітними документами, інструкціями, графіками, книжками за фахом, які відносились до залізничної справи і стосувалися організації та експлуатації залізниць [3].

Кабінет торгівлезнавства площею 12,02 кв. саж. (25,6 кв. м) був розташований на першому поверсі ККІ. Його завідувачем був викладач М. Т. Синопійський-Трофимов. Початком заснування кабінету стало отримання невеликої кількості довідкової літератури та прейскурантів, які були передані до бібліотеки кабінету із Музею товарознавства [4]. Метою організації кабінету було зосередження літератури, експонатів торгівлі та інших предметів, необхідних для практичного вивчення торговельної справи в цілому. Кабінет було засновано 1910 р., а 1915 р. бібліотека кабінету налічувала 748 назв фахової літератури, в тому числі – 148 назв іноземними мовами [5].

Наповнення фондів бібліотеки кабінету відбувалося досить інтенсивно, постійно надходили навчальні посібники, таблиці логарифмів, статuti, фахові збірники, каталоги, прейскуранти, словники з комерційних наук, таблиці для вирахування відсотків, банківські звіти (Київського земельного, Петербурзького, Ризького комерційного, Російського для зовнішньої торгівлі тощо), звіти цукрових заводів (Олександрівського, Боровського, Григорівського, Калиновського, Кальникського, Старосинявського, Строгановського, Томашпольського, Узинського тощо) [6].

У великій кількості надходили також журнали, тематичні збірники задач з рахівництва, комерційної арифметики, курси комерційної кореспонденції, словники міжнародної термінології, зразки документів із банківської справи, розціночні таблиці, зразки ділових паперів, баланси акціонерних підприємств, таблиці для перерахунку курсів іноземної валюти у російську та навпаки, каталоги та прейскуранти різних фірм. Цінними придбаннями

бібліотеки були комплекти журналу «Счетоводство» за одинадцять років (1894–1904), в яких публікувалися статті з питань комерційної освіти та важливих наукових проблем із облікової справи: бухгалтерії та питань комерційних відносин [7].

З метою упорядкування та поповнення книжкових фондів кабінетів Бібліотечна Рада Інституту регулярно переглядала інвентарні книги Фундаментальної бібліотеки ККІ, відбирала фахові видання для передачі їх у відповідні кабінети. Кожен завідувач бібліотеки кабінету намагався якомога повніше укомплектувати книжкові фонди і часто звертався до Бібліотечної Ради або до Управління ККІ з проханням придбати окремі довідкові видання, яких, на жаль, бракувало, наприклад, таких як: «Весь Киев»; «Вся Москва»; «Весь Петроград» [8].

Кабінет Земсько-міської справи, яким завідував 1913 р. К. Г. Воблий, був розташований на третьому поверсі Інституту і мав площу 14,96 кв. саж. (31,9 кв. м) [9]. Основним завданням кабінету було надання можливості професорсько-викладацькому складу проводити заняття зі студентами за допомогою документного і частково наочного вивчення усіх аспектів організації земської та міської справи в її історичному розвитку та поставлених перед нею чергових завдань. Разом з тим матеріали кабінету повинні були ознайомити студентів з документами, з якими їм доведеться зустрітися у практичній діяльності, та надати можливість викладачам і студентам слідкувати за усіма новими досягненнями науки і отримання великого досвіду в галузі швидкоплинного розвитку земської та міської справи.

З метою виконання поставлених завдань у бібліотеці кабінету було зосереджено російську та іноземну літературу, а також періодичні видання з питань місцевого господарства та самоуправління; значна увага приділялася друкованим виданням місцевих земств та міст у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників постанов, інструкцій, статутів, правил тощо.

Крім вищезазначеного, у кабінеті знаходились фотографії міських і земських установ, споруд та підприємств, схеми раціонального планування, діаграми, картограми тощо. Матеріали до кабінету надходили різними шляхами, частково за рахунок Інституту, частково з пожертв, а також відповідно до розісланих циркулярних та персональних звернень до урядових земських, міських та громадських установ. Завдяки турботливим сприянням земств і міст Російської імперії кабінет став важливим підрозділом не тільки для професорсько-викладацького складу та студентів ККІ, але й для багатьох працівників у галузі місцевого господарства та

самоуправління, а також для отримання різноманітних довідок, оскільки у своїй діяльності фахівці нерідко звергалися за допомогою до різних наукових установ Києва. Для більш ефективного обслуговування користувачів у кабінеті всі матеріали були розподілені між шістьма відділами:

1. Загальна література з питань міського і земського господарства та самоуправління;

2. Періодичні видання, присвячені повністю або частково земській і міській справі;

3. Друковані матеріали земств та міст у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників, зводів постанов та ін., були розташовані за системою, прийнятою у м. Кельні (Німеччина) на зразок організації комунального архіву, в особливу групу з розподілом їх за районами та предметами, які були розташовані у 80 висувних шухлядах;

4. Довідкові видання – земські та міські календарі, довідкові книги, покажчики літератури, словники та ін.;

5. Зразки бланків, використовуваних у діловодстві органів самоуправління, бухгалтерських та інших діловодних книг, формулярів, реєстраційних карток, плакатів та ін.;

6. Збірка наочних графічних матеріалів: різноманітні фотографії міських та земських установ, споруд та підприємств (шкіл, лікарень, водогонів, каналізації, шляхових споруд, вогнестійких будівель, будинків робітничих селищ і міст-садів та ін.), схеми раціонального планування міст і селищ, діаграми, картограми та ін. графічні матеріали відповідно до тематики кабінету [10].

На середину 1914 року загальна кількість літератури у кабінеті складала 218 назв у 1999 томах, іноземними мовами – 115 книжкових одиниць. За рахунок кабінету було придбано 20 книжкових одиниць, отримано як дарунок – 1793 кн. од. [11]. У цьому ж році кабінет отримав 35 назв вітчизняних періодичних видань, та 15 назв – іноземних [12].

Географія надходжень матеріалів до бібліотеки кабінету була широкою та різноманітною, 1914 р. близько 150 респондентів надсилали свої матеріали до ККІ. Серед зазначеної кількості можна виокремити такі: Анкерманська повітова земська управа; Архангельська міська управа; Астраханська міська управа; Бакинська міська управа; Балтська земська управа; Батумська міська управа; Бессарабська губернська земська управа; Варшавський міський магістрат; Віленська міська управа; Гомельська міська управа; Єнісейська міська управа; Єрванська міська управа; Іркутська міська управа; Кишинівська повітова земська управа; Московська міська управа; Петербурзька міська управа; Полтавське

губернське земство; Ризька міська управа; Ставропольська губернська земська управа; Тульська міська управа Харбінська міська управа тощо [13].

Семінарії (кабінет) економічних та фінансових наук, яким завідував протягом 1912–1916 рр. приват-доцент Л. М. Яснопольський, а бібліотекарем працював С. Й. Гольдельман. Кабінет займав площу у 9,64 кв. саж. (20,6 кв. м) і був розташований на другому поверсі Інституту [14].

У вересні 1913 р. Постановою Правління ККІ навчально-допоміжні підрозділи Інституту, такі, як: Кабінет земсько-міської справи, Кабінет торгівлезнавства, Семінарії економічних та фінансових наук, Статистичний кабінет, Кабінет страхової справи та Кабінет економічної географії було підпорядковано Економічному відділенню ККІ, яке у повному обсязі надавало загальні відомості з комерційних наук, готувало фахівців для громадських, приватних та державних установ у галузі торгівлі, фінансів та промисловості [15].

У 1914 р. бібліотека кабінету налічувала 2610 назв у 5338 книжкових одиницях, з яких – книжок російською мовою 1494 назви у 3092 одиницях, та іноземними мовами – 1116 назв у 2246 одиницях. Протягом року бібліотека отримала літературу російською мовою – 282 назви у 474 примірниках, загалом – 360 назв у 688 примірниках. У загальній кількості подарованої російськомовної літератури, отриманої від різних установ та приватних осіб, – 151 назва у 177 примірниках; у обмін на «Покажчик журнальних статей», виданий Семінарієм, було отримано один примірник літератури, а решта – 208 назв (інвентарних записів) у 510 примірниках, була придбана за гроші.

1915 р. була проведена значна робота з упорядкування двох цінних бібліотечних зібрань, отриманих кабінетом: «Архів Київського біржового комітету», пожертвований у кількості 604 назви (2175 прим.), та закуплений 1912 р. довідковий фонд («Hand-apparat») професора Д. Штернегга, який складався з 4964 назв у 5057 примірниках. Оскільки зазначена література мала визначну бібліографічну рідкість, всі книжки було заінвентаризовано, закаталогізовано та передано до оправи [16].

Таким чином, цього ж року фонд бібліотеки кабінету налічував: російськомовних книжок – 5350 назв у 5660 примірниках, іноземних – 6188 назв у 7598 примірниках, загалом – 11 538 назв у 13 258 примірниках.

1915 р. надходження періодичних видань значно скоротилося внаслідок Першої світової війни, оскільки Семінарії випускав здебільшого іноземні журнали. Наприклад: у 1913–1914 рр. бібліотека отримувала російськомовних – 13 назв, англійською мовою – 6, французькою – 7, італійською – 1, німецькою – 30, а у 1914–1915 рр. – російською мовою – 12 та англійською – 2 [17].

Для користування бібліотекою Семінарію кабінет був облаштований 9 великими столами для читачів, та 36 стільцями, 15 книжковими шафами, 7 каталожними шухлядами та іншим бібліотечним обладнанням [18].

Статистичний кабінет був розташований на другому поверсі ККІ і займав площу 14,40 кв. саж. (30,7 кв. м); завідував кабінетом 1913 р. викладач О. Л. Ржаксенський [19].

1914 р. бібліотека кабінету налічувала 5661 од. зберігання. Література до кабінету надходила двома шляхами – безкоштовним надходженням та закупівлею земських, міських та інших фахових видань.

Основу цієї бібліотеки заклав викладач статистики ККІ – О. О. Русов, який подарував свою приватну колекцію з досить цінними виданнями. Невдовзі бібліотека поповнилась ще однією приватною колекцією, яка надійшла від Катерини Миколаївни Антонович². На всі книжки, які надходили до бібліотеки ККІ, було складено єдиний інвентарний каталог до № 3148. Книжки колекцій О. О. Русова та родини Антоновичів було заінвентаризовано в окремий каталог за № 1, а надалі окремого каталогу не велось і література реєструвалась в інвентарному каталозі Фундаментальної бібліотеки ККІ. Окремо був складений картковий каталог на 400 од. зб. з позначкою «шафа Русова».

У зв'язку з переведенням кабінету і бібліотеки у нове, просторніше приміщення було у двічі збільшено кількість книжкових шаф, придбана двобічна драбина для більш зручної роботи з літературою [20].

На всю літературу, яка надходила до кабінетів, обов'язково треба було скласти три примірники каталожних карток: два примірники для каталогу Фундаментальної бібліотеки ККІ і один примірник – для бібліотеки кабінету [21].

Кабінет страхової справи знаходився на третьому поверсі ККІ, займав площу у 14,49 кв. саж. (30,9 кв. м). Завідував кабінетом у 1912–1913 рр. викладач А. І. Ярошевич, який вперше запропонував ідею заснування страхового кабінету. Він розіслав циркулярні листи до інспекторів київських та страхових товариств в інших містах Російської Імперії з проханням надсилати матеріали та документи відносно страхової справи. Страхові установи активно відгукнулись на цей запит і почали надсилати свої матеріали, які своєю чергою були систематизовані та розподілені на 7 відділів: 1. Журнали та щорічники; 2. Інструкції загального характеру, економічна та юридична література; 3. Соціальне страхування;

² К. М. Антонович – дружина Дмитра, сина В. Б. Антоновича, проф. університету Св. Володимира.

4. Страхування життя; 5. Страхування від пожеж; 6. Інші галузі страхування; 7. Математика та теорія ймовірності. У свою чергу відділи розподілялись на підвідділи [22].

1913 р. фонд бібліотеки кабінету складав 428 назв у 772 примірниках [23], а через рік у фондах бібліотеки кабінету налічувалось 1026 назв журналів, книжок, збірників тарифів та інших інструкцій з усіх видів страхування, які склали 2070 примірників. З цієї кількості літератури було придбано за рахунок кабінету – 218 примірників; передано з Фундаментальної бібліотеки – 200 примірників, надійшли як пожертва від різних приватних осіб та установ – 1652 примірники; російською мовою – 904 назви у 1895 примірниках, літератури іноземними мовами – 122 назви у 175 примірниках [24].

Право користуватися літературою з бібліотеки кабінету надавалось тільки студентам, які навчалися на підвідділі страхової справи. Щоденно бібліотекою та навчальними посібниками користувалось від 10 до 30 студентів, які були записані до «книги обліку студентів страхового підвідділу» [25].

Кабінет економічної географії знаходився на другому поверсі Інституту, займав площу розміром 8,96 кв. саж. (19,1 кв. м). Завідував кабінетом викладач А. І. Ярошевич, який передав керівництво кабінетом 1913 р. О. М. Волкову, а той 1914 р. передав кабінет М. В. Зоріну.

Метою створення кабінету було збирання фахового матеріалу, необхідного для викладання економічної географії та для практичних занять студентів. Доцільно відмітити також те, що економічна географія як наукова дисципліна виокремилася з товарної географії як предмета викладання і ніколи не втрачала з нею наукових зв'язків. Хоча все виразніше в ній виокремлюється завдання економіко-географічного синтезу.

Фонд бібліотеки кабінету 1914 р. складав 144 назви у 211 примірниках, які були передані з Фундаментальної бібліотеки ККІ у березні 1913 р. одночасно з передачею великого масиву фахової літератури – 9583 примірників до бібліотек відповідних кабінетів [26].

Оскільки кожний кабінет розробляв індивідуальні правила користування матеріалами та книжками з бібліотек, що викликало незручності серед користувачів, у грудні 1913 р. на засіданні Навчального Комітету ККІ було рекомендовано ректором ККІ М. В. Довнар-Запольським розробити універсальні правила користування бібліотеками кабінетів, які були затверджені у березні 1914 р.:

1. Кабінети для занять студентів Інституту в період навчання відкриті з 10.00 до 15.00 і з 17.00 до 20.00.

2. Користуватися книгами у зазначений час можуть тільки студенти Інституту, які були записані на практичні заняття або на один з підвідділів.

3. Для відвідування кабінетів студентам видаються за підписом зав. кабінету іменні пропускні квитки на час проведення практичних занять. Студентам, які вже закінчили ККІ, та стороннім особам може бути дозволено Правлінням ККІ та за згодою зав. кабінету, у разі необхідності, відвідування кабінету на визначений термін.

4. Зберігач (або завідувач) кабінету слідкує за порядком утримання книг та іншого майна кабінету; веде інвентарний запис у порядку надходження книжок та інших матеріалів; видає у кабінеті книжки та матеріали для користування ними безпосередньо у приміщенні кабінету; веде в окремому щоденнику записи відвідування кабінету та користування його посібниками. Зберігач кабінету видає книги і матеріали для занять з 10.00 до 12.00 та з 18.00 до 20.00. Книжки та матеріали з кабінету додому не видаються. За пошкодження та псування посібників відповідальність несе той, хто скоїв цей злочин.

5. Ключі від книжкових шаф та іншого майна повинні завжди знаходитись у зберігача кабінету, і без його дозволу ніхто не може видавати та користуватися книжками.

6. Один раз, протягом навчального року, до 1 грудня, але не пізніше 15 червня зберігач кабінету проводить інвентаризацію майна, представляє Правлінню ККІ за підписом зав. кабінету список (перелік) майна, що стало непридатним для подальшого користування і повинно бути виключеним з інвентарних книг. Представляючи список, необхідно достеменно вказати інвентарний номер та вартість майна, яке вийшло з користування (кожний номер окремо, а потім – загальний підсумок).

7. Під час канікул кабінети можуть бути відкриті для користування за наявності постанови Правління ККІ, якщо на це є потреба. Зберігач кабінету зобов'язаний протягом студентських канікул перевірити і в разі необхідності скласти нові книжкові каталоги та інвентарні записи, привести кабінет до повного робочого ладу і потурбуватися про своєчасне придбання книжок та іншого майна за вказівкою зав. кабінету та з дозволу Правління ККІ [27].

Отже, бібліотека ККІ та бібліотеки навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), у книжкових фондах яких накопичувалися і зберігалися масиви науково-навчальної літератури, сприяли поглибленню та розповсюдженню знань, які набувалися студентами в Інституті. Вони є історико-культурною пам'яткою кінця ХІХ – початку ХХ ст. в контексті економічного розвитку українських етнічних земель. Ці бібліотеки потребують більш глибокого, всебічного науково-книгознавчого, джерелознавчого та бібліо-

текознавчого дослідження. У зв'язку зі створенням електронного каталогу на фонди Фундаментальної бібліотеки ККІ та книгозбірень кабінетів постає потреба у комплексному дослідженні організації та комплектування їхніх фондів, опрацювання нових надходжень, зберігання та використання зібраної літератури для поширення історичних торгівельно-економічних знань в інформаційному просторі сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Державний архів міста Києва (далі – Держархів м. Києва), Киевский коммерческий институт – ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 144.
2. Держархів м. Києва – ф. 153, оп. 8, спр. 129, арк. 143.
3. Музей Товароведения при Киевском Коммерческом Институте. – Вып 3. – К., 1911. – С 47–48.
4. Держархів м. Києва. – ф.153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
5. Там само – ф.153, оп. 8, спр. 909, арк. 45.
6. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 77.
7. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 909, арк. 35.
8. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 836, арк. 7.
9. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
10. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 57.
11. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 55.
12. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 907, арк. 45.
13. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 61.
14. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
15. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 730, арк. 76.
16. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 424, арк. 21.
17. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1321, арк. 3–4.
18. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1321, арк. 7.
19. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1087, арк. 89.
20. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 895, арк. 15.
21. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1156, арк. 2.
22. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 1.
23. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 609, арк. 44.
24. Там само – ф. 153, оп. 10, спр. 10, арк. 1.
25. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 1153, арк. 4.
26. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 609, арк. 47.
27. Там само – ф. 153, оп. 8, спр. 675, арк. 51.